ZNAKOVI VREMENA • Sarajevo, zima-proljeće 2004. Vol. 7 • dvobroj 22/23

Taqi Pournamdaryan

PRISTUP HAFIZOVOJ POEZIJI*

I

Hafiz Širazi, najpoznatiji iranski lirski pjesnik, rođen je početkom, a umro krajem VIII vijeka po Hidžri. U nesređenim okolnostima Širaza, tokom prelaska ovog grada iz ruku jednih u ruke drugih vlastodržaca i moćnika, Hafiz je uspio da nauči Kur'an napamet, pronikne u duboki smisao njegovog *komentar*a (tafsīr) i *egzegez*e (ta'wīl), postane muzički znalac lijepog glasa, približi se arapskom jeziku, poeziji i uopće književnosti (adab), svestrano prouči perzijsko književno i misaono naslijeđe te da u većoj ili manjoj mjeri stekne znanja o drugim naukama toga vremena: islamskom *prav*u (feqh), *jezikoslovlj*u (loġat), *retoric*i (balāġat), *teozofij*i (hekmat), *teologij*i (kalām) i *gnosticizm*u ('erfān). Njegovo izvanredno pamćenje i prisutnost duha pomogli su da se stečeno tokom bavljenja naukom i poezijom u njegovoj svijesti održi i ne zaboravi. Hafizov istančan, njegovani ukus omogućio mu je spoznaju ljepote i dubokih umjetničkih finesa. Suvereno vladajući perzijskim jezikom uspio je da, uz pomoć rafiniranog ukusa i u iznimno raznovrsnim formama, kreira najfascinantnija otjelotvorenja ljepote u jeziku, te da, pored komunikacijske

* *Gomshodeye lab-e darya* dr. Taqi Pournamdaryan: Tehran, 2003. godine.

funkcije jezika, u potpunosti dočara njegovu estetsku ulogu. Pronicanje u Kur'an, pažljiva analiza ljudske naravi, promišljanje o egzistenciji i sudbini ljudskog roda, te svestrano suočavanje sa životom i brojna iskustva stečena u životu sa drugima, pred Hafizom su otvorili vratašca kroz koja je Boga, čovjeka i svijet mogao da vidi iz drugačije perspektive. Iako su se djelići te perspektive nejasno ukazivali još u kontrastima projekcije primjetne u veličanstvenom naslijeđu prethodnika, u Hafizovoj poeziji postala je jasnom i očiglednom. Upravo je osmatranje kroz ta vratašca dovelo do toga da je Hafiz svoje životno djelo ograničio na četiri ili pet stotina gazela, koji predstavljaju rezultat trenutaka snažnih emocija prožetih njegovom suzdržanošću; tako je nastao naizgled omaleni plod koji je predstavljao sukus znanja, imaginacije, promišljanja i ukusa jednog naroda, tokom pjesnikovog uzbudljivog života.

Među svim iranskim pjesnicima klasičnog i savremenog perioda, ne znam ni za jednog čija poezija, poput Hafizove, čitaočevu svijest zaokuplja iskustvom (hādese). To iskustvo ima promjenljivo ozračje i komplikovane, različite dimenzije. U zaglušujućim, u isto vrijeme međusobno isprepletenim i razdvojenim talasima tog iskustva, koji stalno mijenjaju pravac, ne može se pronaći put ka jednom odredištu. U kolopletu brojnih, međusobno izukrštanih puteva tog iskustva, može se steći jedino osjećaj izgubljenosti; poput izgubljenosti čovjeka u svijetu uvjetovane predodređenjem njegovog bitka. Struktura tog iskustva u našoj svijesti manje-više je slična strukturi i slici iskustva koje se tokom nastajanja poezije vjerovatno odigralo u Hafizovoj svijesti. Riječi, konstrukcije slike, značenje i brojne vrste *simulacij*e (īhām), te jezičkih i strukturnih finesa, u Hafizovoj poeziji takve su prirode da nas podstiču na otkrivanje zatomljenih značenja čije postojanje naslućujemo, u svakom kutku naše svijesti bude kontraste nejasnih i varljivih, udaljenih i bliskih značenja, i ostavljaju nas u raskošnoj zatečenosti i smetenosti između sumnje i uvjerenja, postojanosti i promjenjivosti, nemira i spokoja.

Osvrti u Hafizovoj poeziji na ideje i vjerovanja preovladavajuća u tadašnjem društvu kazuju da ih sam pjesnik ne prihvata. Oni predstavljaju sredstvo kritike i prikriveni prigovor onima koji, tvrdeći da to vjerovanje i ideje prihvataju, na djelu ih se ne pridržavaju; ti osvrti također jesu

satirična i prikrivena kritika ideje koja u sferi racionalnog i praktičnog ispoljava nedorečenost.

Hafiz nije osjetljiv ni na jednu zvaničnu, školski razrađenu ideju. Međutim, osjetljivost spram predodređenosti čovjekove sudbine jedan je od njegovih emocionalnih pokretača. Neosjetljivost s jedne i osjetljivost s druge strane su jedan od faktora intenzivnog i raznovrsnog pokretanja emocije, a dosljedno tome i mišljenja. Slijedite li u Hafizovoj poeziji bilo koje uvjerenje ili ideju, nastojeći da razotkrijete njene osnovne odlike, prije ili kasnije ona će poput ribe iskliznuti i nestati u uzburkanim valovima njegove poezije. Stoga razumijevanje i analiza mišljenja i neke posebne tačke gledišta kroz jedan ili nekoliko gazela predstavljaju projekciju i pojašnjenje jednog dijela komplicirane strukture Hafizove svijesti, a ne dokaz njegovog generalnog uvjerenja i gledišta. Hafizovo nepriklanjanje nekom posebnom, jednostranom uvjerenju proizilazi iz njegove situiranosti u položaju imanentnom čovjekovoj prirodi i pažnje koju poklanja duhovnim oscilacijama i sukobima ovog napola anđeoskog, a napola životinjskog bića. Smještenost u nemirnom i nestalnom *međuprostor*u (barzax) tijela i duše, podnošenje iscrpljujuće duhovne muke življenja na tački sudara dviju suprotstavljenih sila, jeste podnošenje teškoće bivanja čovjekom. Hafizova poezija slika tog čovjeka i probleme njegove tegobne egzistencije. Tjelesna iskušenja i lahori duha u Hafizovoj poeziji su na različite načine prisutni jedni pored drugih. Upravo zbog toga u njegovoj poeziji ne može se tragati za nekom stalno prisutnom idejom i harmoničnim etičko-filozofskim sistemom. Takvo traganje uvijek će se okončati u sumnji i zgranutosti. Kazivanje o iskustvu, onako kako se ono odvija u Hafizovoj svijesti, u najznačajnijim njegovim gazelima, moguće je samo uz pomoć riječi oslobođenih iz okova njihovog jednodimenzionalnog, leksičkog značenja, jer je Hafizovo intimno pjesničko iskustvo praćeno oslobađanjem svijesti iz jarma racionalne logike. Jezik, čija je sposobnost ograničena na prenošenje poruke i logičnih misli (ideja) otrgnutih iz ukupnog *mentalnog iskustv*a (hādese-ye zehnī), za takvo što nije sposoban. Kako je ovakva vrsta pjesničkog iskustva duhovnog i religijskog karaktera, prožeta privremenim zaboravom na uobičajenu racionalnu svijest i oslobađanjem iz njenih logičkih okova, ona zahtijeva

i sebi primjeren jezik, oslobođen ograničenja tereta logike i unaprijed zadatih pojmova. Jezik Hafizove poezije upravo zato se umnogome razlikuje od jezika ostalih perzijskih pjesnika i prepun je simbola, tajni i nejasnih sjenki. Premda je Hafizov jezik, poput jezika Objave, naizgled zajednički jezik koji reflektira realnosti izvanjskog svijeta i događaje u njemu, on, ustvari, predstavlja odraz unutarnjih briga čovjeka i vječitih istina, slobodnih od ograničenja vremena i mjesta. Višeznačnost ili, bolje rečeno, mogućnost višeznačnog tumačenja i poticanje različitih značenja te na prvi pogled, spoljašnja nesređenost Hafizove poezije nisu izvještačeni, već su rezultat predodređenosti pjesničkog iskustva koje svoju specifičnu logiku, nesadrživu u tjelesnom okviru logike stanja uobičajene svijesti, nameće pjesniku što sebe nije zatočio u zidine neke unaprijed razrađene ideje i vjerovanja. Kada je Hafiz u pitanju, ne može se govoriti ni o kakvom svjesnom oponašanju nekog stila ili određenog uzora, npr. Kur'ana časnog. Svjesno oponašanje riječi Objave, bez postojanja ovog iskustva i plodnog tla koje ga je omogućilo, samo bi dovelo do nastajanja nesuvisle, ništavne i isprazne poezije bez ikakvog smisla i sadržaja.

Ukoliko se sa Hafizovom poezijom ne suočavamo na osnovu unaprijed stvorene mentalne podloge, ta poezija komentira našu svijest, a kazivanje komentara naše svijesti iz jezika Hafizove poezije naše je tumačenje njenog unutarnjeg značenja. Iako je moguće da se to unutarnje tumačenje, usljed različitosti svijesti čitalaca, ukaže u različitim značenjima, svako od tih značenja otkriće dio iskustva koje se zbilo u Hafizovoj svijesti, a njegova poezija predstavlja formalni i jezički iskaz tog iskustva. Prema tome, svako tumačenje unutarnjeg značenja Hafizove poezije, u ovoj perspektivi, predstavlja pretvaranje izvanjske forme Hafizovog govora u njeno istinito, unutarnje značenje, tj. ono iskustvo podstaknuto u njegovoj svijesti. Zbog toga unutarnje tumačenje Hafizove spoznaje znači spoznavanje samoga sebe ili, uopćeno kazano, spoznavanje čovjeka. Ukoliko Hafizova poezija posjeduje humanističku vrijednost i etičku misiju, treba ih posmatrati iz ovog ugla. Da bismo spoznali vlastitu ljudsku dužnost i obavezu i da bismo djelovali u skladu s njima, prije svega je potrebno da spoznamo istinu postojanja i vlastiti egzistencijalni položaj u svijetu. Ta spoznaja u našu svijest i dušu neće prodrijeti prihvatanjem vjerskih propisa i filozofsko-

etičkih opravdanja; ostvariva je putem individualnog iskustva koje može činiti jedan dio naše ličnosti. Ulazak u tajnoviti svijet Hafizove svijesti i prisustvo u ozračju gdje su se riječi, kao svilene bube, oslobodile iz tamnice učahurene ustaljenosti i svog leksičkog značenja, te, poput leptira, svoje skrivene vrijednosti i mogućnosti odnijele sa sobom u poljanu – znači naći se u spektru iskustva koje ozbiljuje empirijsku samospoznaju. U tome svijetu, tajna egzistencije i čovjekovog predodređenja razotkriva se u perspektivi pogleda srca i duše. Spoznaja veličine teškog bremena ljudskosti daruje duši nepomućenost i pročišćava srce. U blijesku tog pročišćenja, kratkovide ostrašćenosti, uskogrudnosti, naivnosti i nedostojne, banalne sklonosti gube značaj, a u nama se rasplamsava snaga časti, traganja za istinom i borbe protiv licemjerja. Hafizova poezija je kapija koja omogućava ulazak i prisustvo u središtu ovakvog iskustva.

Ako ne svi, svakako veći broj Hafizovih gazela ima strukturu čiji je plan uobličen iz iskustva ostvarenog u Hafizovoj svijesti, pod uticajem specifičnog emocionalnog podstreka u trenutku nastajanja poezije. Dvije najznačajnije razlike Hafizove poezije u odnosu na poeziju ostalih iranskih klasičnih pjesnika su: 1. upravo ta mentalna i unutarnja struktura, u koju se, uglavnom, može proniknuti ne samo u jednom stihu, već u čitavom gazelu; 2. očuvanje u što je moguće većoj mjeri dimenzija i elemenata mentalnog iskustva, u okviru jednog stiha i u opsegu jednog gazela. Usljed nepostojanja ostrašćene ovisnosti o jednom specifičnom svjetonazoru, kao i pjesnikove objektivne spoznaje o čovjeku – stvorenju između meleka i životinje, zbog senzibiliteta i obuzetosti duhovnim uzbuđenjima i stanjima proisteklim iz spoznaje takvog položaja u međuprostoru, kao i na osnovu sveobuhvatnih životnih iskustava i kulturnog naslijeđa i bogatstva, Hafizovo mentalno iskustvo je i mnogo raznovrsnije i "raznobojnije" nego što je to slučaj sa drugim perzijskim pjesnicima, a i mnogo je prostranije i ispunjenije; rezultat toga je da se značenje u usku posudu jednog gazela može sliti samo uz krajnju prenatrpanost. U konačnici, stvarni opseg značenja, zbog nedostatnosti posude, ostaje skriven, a njegov istinski prirodni plan u tjeskobi posude se lomi i rasipa. Upravo zato u Hafizovoj poeziji, umjesto da, kako je uobičajeno, spoznajemo onoliko koliko vidimo, osjećamo mnogo više od onog što vidimo. Da je Hafiz, poput

Rumija, zbir svojih asocijacija, umjesto zgusnutog, sažetog smještanja u uskoj posudi jednog gazela, slobodno i široko razlio u koritu mesnevije, uvijek pripravne za širenje i prepune različitih ogranaka i rukavaca, umjesto četiri-pet stotina gazela – da je sam Hafiz sabrao svoj divan, zamjetan broj gazela bi izbacio – sada bismo imali još jednu mesneviju od nekoliko desetina hiljada stihova. Hafizov *Diva*n je jedna iznimno zbijena mesnevija; ona predstavlja projekciju uzbudljive duhovne avanture iranskog čovjeka na stranici površine jednog nokta. Takva projekcija se, neminovno, doima toliko umanjenom da običnom, površnom oku biva uskraćeno viđenje brojnih njenih detalja. I iskusnom oku slikara su potrebne brojne pripreme da bi u tome uspio. Kako bi ostvario tu značajnu zadaću, tj. širok opseg značenja smjestio u usku posudu gazela, Hafiz je upotrijebio raznovrsne finese. Brojne vrste *simulacije* (īhām) i *proporcionalnosti* (tanāsob), usljed ranijeg konteksta i načina upotrebe u perzijskoj poeziji, u Hafizovoj poeziji se teže pronalaze, no nema sumnje da je dijapazon ovih finesa i veoma brojan i raznovrsan, te da su ponekad jedinstvene i iznimno delikatne i skrivene. Strah od optužbi za fantaziranje i nenaučni metod ne treba da se ispriječi pred pokušajima otkrivanja i predstavljanja umjetničkih finesa Hafizove poezije. Takav strah ne samo da će onemogućiti otkrivanje i ukazivanje na prikrivene finese u Hafizovoj poeziji, nego će se i prepriječiti na putu spremnosti da se prihvati rizik i da se u njegovoj poeziji utopi. Metod traženja spasa i izlaza u suočenju sa Hafizovom poezijom jedan je od faktora pojave komentara ograničenih na tumačenje riječi, termina, aluzija i poznatih književnih ukrasa, kao i zapisivanja svih Hafizovih stihova u formi jednostavne i tečne proze, te, ponekad, pokušaja da se riješe poteškoće u razumijevanju nekoliko čuvenih složenih stihova. U isto vrijeme, olahko se prelazi preko velikog broja naizgled jednostavnih stihova za koje su neophodni tumačenje i komentar.

II

Ukoliko želimo da, prije bilo kakvog opsežnijeg komentara, definiramo Hafizovu poeziju, čini se da ona predstavlja sažet izraz i projekciju

iskustava, koji, usljed izvanjskih i objektivnih, ili unutarnjih i subjektivnih podsticaja, bivaju potaknuti u svijesti čovjeka ustrajnog u svome položaju u *međuprostor*u, između istine i stvarnosti praktičnog opažanja, kao i očuvanju čovjekove ravnoteže u tom položaju.

Na osnovu ove definicije, forma i sadržaj Hafizove poezije ne mogu se precizno analizirati bez razumijevanja Hafizovog pogleda na čovjeka, sudbinu i čovjekov položaj u svijetu egzistencije, a također ni bez spoznaje o mentalnoj strukturi i sredstvima koja uzrokuju takav način gledanja. Potom je neophodno ukazati na osnovne generirajuće elemente iskustva koje djelovanjem različitih podsticaja nastaje u takvoj svijesti i, napokon, razmatranjem Hafizovog izraza i projekcije tog iskustva, možemo pristupiti ocjeni njegovog umijeća.

Bez ikakve sumnje, razumijevanje brojnih efektnih značenjskih i sadržajnih proporcionalnosti Hafizove poezije – tvoraca ljepote poezije i pokretača divljenja i užitka stečenog iz spoznaje njene estetske vrijednosti – nije lahko ostvarivo za obične ljude pa, čak, ni za svijesti donekle upoznate i navikle na umjetničke ljepote poezije. Uprkos tome, Hafizova poezija ne samo da je još za njegova života prošla kapije Farsa i Iraka i krenula u osvajanje Tabriza, Bagdada, čak i područja van granica Irana, nego je i poslije njega, sve do našeg vremena, bila stalno prisutna, kako u elitnim krugovima, tako i u puku. Ovakav rijetko viđen uspjeh među klasičnim pjesnicima, premda su ga donekle ostvarili i Firdusi, Sadi i Rumi, kada je u pitanju Hafiz razlikuje se od ostalih i po širini i kvalitativno.

Tekstualni i jezički plan Hafizove poezije, i pored brojnih dodirnih tačaka sa poezijom drugih pjesnika, sadrži i neke dimenzije karakteristične isključivo za Hafiza, među kojima se mogu spomenuti različite vrste *simulacij*e i *proporcionalnosti,* eufonija, semantička raznolikost i odsustvo semantičke veze između stihova s tačke gledišta njihove vanjštine. Također se mogu primijetiti i sljedeće Hafizove bravure i finese:

1. Premda se retorička struktura teksta Hafizovih gazela u mnogo slučajeva čini višetematskom i premda, naizgled, među svim stihovima nema semantičke konzistentnosti i logičnog, prirodnog toka, ustvari, s onu stranu nesređene vanjštine postoji striktna značenjska veza između stihova

koja precizno projicira perspektivu svijeta Hafizove svijesti. Otkrivanje unutarnjeg jedinstva među naizgled nesređenim stihovima, koje zahtijeva preciznost i promišljanje, predstavlja razjašnjenje misterije o neprolaznoj ljepoti i životnosti Hafizove poezije.

2. Riječi, složenice i struktura teksta svakog Hafizovog gazela iznimno su precizni i proračunati, i predstavljaju umjetnički odraz strukture svijeta njegove svijesti. Prema tome, prilikom tumačenja Hafizove poezije potrebno je, osim razmišljanja o svakoj ključnoj riječi i složenici, o ponavljanjima i kontrastima, podrobno obratiti pažnju i na unutartekstualne veze.

3. Jedan od razloga što vanjština Hafizove poezije djeluje nesređeno jeste neočekivana, prikrivena, teško uočljiva i bez prethodne najave izvršena promjena lica kojem se obraća. To je jedna od karakterističnih Hafizovih finesa i jedna od estetskih osobenosti njegove poezije, suprotstavljenih uobičajenoj praksi. Prije Hafiza, ova finesa vidljiva je samo u Rumijevoj *Mesneviji* i, pogotovo, u njegovim gazelima.

4. Izostavljanje neophodnih rečenica koje različite stihove povezuju na semantičkom planu, i u pogledu prirodnog toka strukture iskaza, jedna je od Hafizovih karakterističnih umjetničkih bravura. Ona predstavlja jedno od ekskluzivno njegovih stilskih obilježja, kao i jedan od značajnijih razloga što Hafizova poezija izgleda nesređenom.

U poređenju sa poezijom drugih klasičnih autora, Hafizova poezija nije jednoznačna; među njegovim stihovima, naizgled, nema značenjskog jedinstva, niti se, u brojnim slučajevima, između njih može uspostaviti neka vrsta logičnog toka kako bi poezija mogla da slijedi neki određen pravac u izražavanju jedne istine, i to izvana i na razini uobičajenog značenja riječi. Čini se da Hafiz, potpunim promišljanjem o Kur'anu časnom kao umjetničkom djelu, više teži stvaranju *nejasni*h *mjest*a (motašābehāt) u poeziji, pri čemu sâmo vanjsko značenje polučeno iz uobičajenog značenja poetskog jezika dovodi svijest u sumnju o postojanju nekog značenja u unutrašnjosti i s onu stranu izvanjskog.

Ukoliko klasičnu poeziju općenito podijelimo na tri vrste; epsku, didaktičku i lirsku (pri čemu svaka od ove tri vrste ima svoje podvrste),

možemo reći da se u epskoj i poeziji didaktičkog karaktera čitaocu ili slušaocu teksta nameće mnogo manji broj pitanja u odnosu na lirsku poeziju, zato što je poticajna uloga jezika u epskoj i didaktičkoj poeziji naglašenija, usmjerena je veća pažnja ka recipijentu, uplivu na mišljenje i podsticanju emocija, a krug recipijenata i njihova raznolikost znatno su širi. Pojava različitih, mnogobrojnih pitanja zamorit će slušaoca ili čitaoca teksta (pogotovo ako sluša tekst), njegovu svijest će skrenuti od praćenja nastavka sadržaja i umanjiti mogućnost da tekst na njega utiče. Mada je u epskoj poeziji jasnije izraženo, ovakvo stanje vlada i u gnostičkoj didaktičkoj poeziji. Iako se u ovoj vrsti poezije – usljed specifične naravi njene tematike, vezane za izražavanje duhovnih iskustava – broj i raznovrsnost pitanja, u odnosu na poeziju moralno-didaktičkog karaktera povećava, čak i u ovoj poetskoj vrsti pjesnik nastoji da upotrebom bližeg, narodskog jezika i naširoko koristeći priče i *parabol*e (tamsīlāt), broj i raznorodnost pitanja što je moguće više smanji i pažnju čitaoca usmjeri ka temi.

Pojavom irfanskog gazela, dosljedno širenju tesavufa i irfana, nameću se neka nova pitanja bez presedana u ljubavnom gazelu. U irfanskom gazelu mjesto ovozemaljske drage, lišene znanja i moći, a većinom i društvenog položaja, zauzima Voljeni Koji je Tvorac svih bića. Volja Njegova upravlja svijetom, znanje i moć Njegova bezgranični su, i u isto vrijeme je Nevidljiv i izvan dosega ljudi. Iskustvo ljubavi, s obzirom na takvog Voljenog, posve je novo i ne može se smjestiti u obzorje zajedničkih i općih iskustava. Kazivanje o toj ljubavi jezikom rođenim iz osjetilnih iskustava, koji čitaoca, po jezičkoj navici, upućuje ka osjetilnim i uobičajenim pojmovima što nisu u skladu ni sa takvom ljubavlju, niti sa takvim zaljubljenim, čitaocu praktično nameću brojna pitanja na koja se u tekstu ne može lahko pronaći odgovor. Ta raznovrsnost i brojnost pitanja, čitaocu nenaviklom na irfanske pojmove i iskustva, tekst čini u potpunosti nejasnim.

U gnostičkoj poeziji, koja je obično lirskog ili didaktičkog karaktera, pojavljuju se pitanja manje-više prisutna i u negnostičkoj lirskoj i didaktičkoj poeziji u formi gazela i mesnevije. U didaktičkoj poeziji u formi kaside, koja se još naziva i *tahkik* (tāhqīq), na osnovu artificijelnog jezika kaside broj pitanja se povećava. Međutim, pored njih, u gnostičkom

gazelu pokreću se i druga pitanja, kakvih u negnostičkom ljubavnom gazelu nema. Ta pitanja odnose se na sljedeće oblasti:

1. Gnostički termini, neupućenom čitaocu najčešće nejasni, čije je značenje šire od stvarnog značenja riječi.

2. Upotreba riječi i slika ljubavne poezije radi dočaravanja gnostičke ljubavi, pri čemu njihova stvarna značenja djeluju nejasno i nesaglasno iskustvu i ličnosti gnostika, te njegovom svjetonazoru.

3. Iskazivanje individualnih duhovnih iskustava koja se ne mogu smjestiti na horizont iskustava kolektivne, opće prirode.

4. Postojanje dviju grupa međusobno suprotstavljenih ličnosti u gnostičkoj poeziji, pri čemu se svaka čini drugačijom od onog što se inače očekuje. Takvi su zahid, abid, šejh, fakih, vaiz, muftija, kadija, ili svi zagovornici Šerijata s jedne, i boem varalica, vinopija, razuzdanac, skitnica i stanovnik harabata s druge strane. Ličnosti iz druge grupe obično se smatraju pozitivnim, a oni iz prve negativnim. Dvije grupe međusobno oprečnih mjesta opisuju se suprotno očekivanjima. Takvi su mesdžid i hanikah s jedne, te mejhana, harabat i kockarnica s druge strane. Mjesta iz prve grupe, u kojima sljedbenici Šerijata vrše ibadet, smatraju se lošim, a ona iz druge vrste, odreda okupljališta grješnika i razvratnika, označena su dobrim.

5. Samoproglašavanje vinopijom, rendom, stanovnikom harabata, varalicom, nevjernikom, grješnikom i bludnikom, što se, s obzirom na ličnost pjesnika – arifa, koji ide putem tarikata i Istine, čini suprotnim očekivanom.

6. "Izlazak" velikog broja riječi iz svog stvarnog značenja, pri čemu ne postoji odgovarajuća analogija koja bi čitaoca uputila ka njihovom metaforičkom značenju.

7. Naizgled paradoksalne i logično suprotstavljene slike i iskazi, proistekli iz duhovnih spoznaja i iskustava oprečnih općim, uobičajenim iskustvima. U gnostičkoj didaktičkoj poeziji ovakva sporna mjesta se pojavljuju na znatno ograničenijem nivou, ali s namjerom pojašnjenja i tumačenja. Tako se čini da, ako se u gazelu čitaocu nameću pitanja bez odgovora, u didaktičkoj poeziji se, koliko je to moguće, na njih odgovor daje.

Sa Rumijem razvojni tok gnostičke poezije doseže vrhunac, kako na planu gazela tako i didaktike. Tekst podstiče nova pitanja kakvih prije Rumija ili uopće nije bilo ili su bila veoma rijetka. Sfere i kategorije koje pokreću pitanja, nabrojane u osvrtu na gnostičku i negnostičku poeziju u formi gazela, u Hafizovoj poeziji, koja predstavlja spoj gnostičke i negnostičke poezije, vidimo zajedno. Upravo zato zamjetan broj Hafizovih gazela krasi sposobnost učestalog pokretanja pitanja. Ta učestalost povećava se konzistentnom upotrebom višeznačnih i kontrastnih riječi i izraza koji asociraju na značenja drugačija od onih zasnovanih na primarnoj semiološkoj strukturi jezika.

Gnostička poezija se od dvorskog čitaoca okreće prema narodu. Kada se bavi vlastitom individualnošću, pjesnik gnostik u gazelu govori o svojim duhovnim i emocionalnim stanjima i iskustvima, i ne obraća se drugima. Čitalac je više on sâm, ili izvanzemaljski Voljeni, ili ljudi srca upućeni u tajnu. Stoga se irfanski gazel, više nego što je upućen običnim čitaocima, obraća nebeskom Voljenom i odabranima upućenim u tajnu, što u konačnici može pobuditi brojna pitanja kod običnih čitalaca; međutim, odgovori na ta pitanja proistekla iz teksta ne mogu se pronaći izvan njega. Odgovori na pitanja nalaze se u tekstu i čitalac mora postići duhovnu spremnost za pronalaženje odgovora u tekstu, ali ne stjecanjem znanja ili na osnovu tumačenja učenjaka i literata iz elitističkih krugova, već putem duhovnog odgoja i ostvarenja odgovarajuće mentalne atmosfere. Pjesnik gnostik u didaktičkoj poeziji nastoji da pruži odgovore na pitanja čitaoca gnostičke lirske poezije. Prema tome, u irfanskoj poeziji dijalog sa tekstom obistinjuje se kroz dvije vrste poezije: lirsku i didaktičku.

Gnostička poezija, iz jedne tačke gledišta, predstavlja nesvjesnu težnju zajednice što nastoji da očuva svoju individualnost i osobnost u feudalnom, diktatorskom poretku koji teži poniženju i uništenju osobnosti pojedinaca. Osim socijalnih i kulturnih faktora, sklonost ka gnosticizmu proizilazi iz neke vrste općeg skrivenog osjećanja u dubinama bića ljudi, kao reakcija na diktatorske režime koji su narod uvijek zapostavljali. Ta reakcija i opće, skriveno osjećanje najočitije su izraženi u Hafizovoj poeziji. Hafizova poezija sjedinjava didaktičku i lirsku poeziju. Upravo zato Hafizovi gazeli istovremeno i nameću pitanja i u sebi nose skrivene odgovore na njih. U

Hafizovom gazelu dijalog čitaoca sa tekstom ostvaruje se jasnije. Prožimanjem didaktičke i lirske, te irfanske i neirfanske poezije, Hafizovi gazeli proširuju krug svojih recipijenata, dotle da svako, u skladu sa vlastitom osobnošću i intelektualnim nivoom, može uspostaviti vezu sa nekom od njihovih dimenzija – lirskom, irfanskom, neirfanskom i didaktičkom, te, osim općih, u dijalogu sa tekstom pokrenuti i svoja intimna, individualna pitanja. Estetske dimenzije Hafizove poezije obuhvataju spoljašnje i uobičajene, lahko uočljive ljepote, većinom prisutne i u neirfanskim ljubavnim gazelima. Isto tako, te dimenzije obuhvataju i skrivene, ustaljenom suprotstavljene ljepote što se teško otkrivaju i postoje samo u Hafizovoj poeziji, te djelomično u Rumijevim gazelima. Te dvije vrste ljepote privlače pažnju kako širokih masa, tako i odabranih krugova. Baš zbog postojanja ovih dviju dimenzija ljepote, koje se mogu razmatrati u različitim poetskim strukturnim elementima, Hafizova poezija čitaocu nameće dvije grupe pitanja: jedna je grupa u tradicionalnoj poeziji uobičajenih, te s navikama i mentalnim obzorjem čitalaca usklađenih pitanja, na koja odgovori nisu toliko teški i, kako je već rečeno, većinom se lahko mogu pronaći u izvorima izvan teksta. Osim toga, u Hafizovoj poeziji pokreće se grupa pitanja koja se u tradicionalnom gazelu problematiziraju rijetko i na veoma ograničenom nivou ili nikako. Upravo brojnost i raznovrsnost pitanja druge grupe u Hafizovoj poeziji bude neuobičajene, nejasne ljepote koje sprječavaju njeno zastarijevanje i podstiču čitaoca na promišljanje kako bi ih otkrio. Moguće je da ta otkrića, shodno razmišljanju svakog čitaoca, budu različita, te da podstaknu uživanje trajnije i dublje od naslade uobičajenim, opetovanim i tradicionalnim ljepotama. Postavljanje pitanja samom tekstu o onome što je nejasno i suprotno uobičajenom, ustvari, je sila koja pokreće proces tumačenja unutarnjeg značenja i predstavlja sredstvo za otkrivanje sekundarnog konteksta situacije, te stizanja, kroz sloj simboličkog, do sadržaja i unutarnjeg bogatstva, odnosno značenjâ neuočljivih iza vanjštine teksta, kao i sredstva za njegovo usklađivanje.

III

S obzirom na rečeno o Hafizovom sveukupnom gledanju na svijet, čovjeka, njegovu predestinaciju, kakvoću njegovog stvaranja i srž njegovog

bitka, kao i svijeta u njegovoj poeziji, istovremeno skrivenog i jasno vidljivog, na mnoga od napisanih pitanja odgovor treba tražiti njihovim povezivanjem sa Hafizovim idejama i svjetonazorom iskazanim u čitavom njegovom Divanu. Te ideje i pogledi, premda jasno izraženi u pojedinim gazelima, u većini drugih su prikriveni i predstavljaju podlogu za spoljnju strukturu i jezičke nekonvencionalnosti njegove poezije. Njihovo otkrivanje znači oprisutnjenje jednog od najznačajnijih i najosnovnijih elemenata koji tvore kontekst situacije u čitanju poezije. Ono je, kako se da pretpostaviti, bilo jedan od značajnijih elemenata u formiranju konteksta situacije i prilikom nastanka Hafizove poezije. Ukratko, spomenute ideje i pogledi su:

1. Bog je čovjeka stvorio kao biće između meleka i životinje. Na osnovu toga, tvrdnja o čovjekovoj bezgrješnosti nije u saglasju sa njegovom prirodom, i u isto vrijeme znači implicitno prihvatanje stava o nedostatku u djelovanju Stvoritelja.

2. Čovjekov položaj u međuprostoru s jedne strane u njemu prouzrokuje potencijalnu sposobnost voljenja, a s druge strane čini ga obaveznim prema šerijatskim naredbama i zabranama. To dvoje izvorište je čovjekove patnje i zaokupljenosti ovim svijetom.

3. Zavjet "elest"[1] i događaj predavanja emaneta Ademovom potomstvu i ljudskim dušama u jutro iskona stvaranja su izvorišta ljubavi između Istine i roba, te govore o naravi s kojom je čovjek formiran, povezanoj sa njegovim bitkom.

4. Neograničeno Božije znanje pretpostavlja Njegovu upućenost u predodređenja sudbine robova. Prema tome, svako je na osnovu unaprijed određenog prisiljen na obistinjenje svoje sudbine i, ustvari, u svom životu ostvaruje Božiju volju. U tom slučaju nagrada i kazna, dobro i zlo u našim djelima predstavljaju metaforu, a slanje poslanika i njihovo pozivanje na dobro i stjecanje nagrade, te uklanjanje od zla i grijeha, iz ove perspektive su zapanjujući i spadaju u tajne skrivene iza zavjese - božanske tajne. Iz ove perspektive, prikriveni i svakom znani pijanac pripadnici su istog plemena

[1] Zavjet duša njihovom Stvoritelju, dat u metahistoriji. Vidjeti: Kur'an, 7:172. (prim. prev.).

i ni jednom se ne može ništa zamjeriti, jer bi zamjerka djelima čovjeka, koji bez svoje volje radi na ostvarenju vlastite sudbine, značila i zamjerku na djelovanje Stvoritelja. Shodno tome, priznavanje grijeha i njegovo prihvatanje čini se pitanjem pristojnosti. U protivnom, udubimo li se u razmišljanje o stvaranju, niko se ne može optužiti za grijeh. Ovakvo viđenje izvor je ljudskosti, trpeljivosti i bijega od isključivosti, kao i zapanjenosti prilikom odabiranja puta.

5. Prigovor zahidu, sufiji i svim prijetvornim "pobožnjacima" koji tvrde da su bezgrješni i pretvaraju se da ne razmišljaju o ljudima i ovom svijetu i okrenuti su isključivo Istini i ahiretu opravdan je u tom smislu što oni, suprotno vlastitim tvrdnjama, ne razmišljaju ni o čemu osim o imetku, položaju i dobrom glasu među ljudima. Ovakva razlika između onog kakvim se prikazuju i onog što uistinu misle i skrivaju uzrokuje licemjerje i prijetvorništvo koje predstavlja opću karakteristiku zahida, sufija i "pobožnjaka" Hafizovog doba.

6. Jedna od etičkih i socijalnih pojava vezanih za ovu grupu licemjera jeste nalaženje mahana ljudima koji ponekad, shodno svojoj iskonskoj prirodi i *barzahskom* bitku, čine grijehe, dok upravo pripadnici te grupe "neporočnih" i licemjernih, skriveni i daleko od očiju drugih, čine iste one grijehe zbog kojih kude druge. Pijenje vina i koketiranje simbolična je potvrda grijeha običnih ljudi i povod za zamjerke koje im upućuju iz grupe zahida i sufija.

7. Nasuprot grupi onih što tvrde da su bezgrješni i pobožni, tj. zahida, sufije, muftije, muhtesiba, šejha, vaiza, fakiha i pira, uhvaćenih u zamku prijetvornosti i licemjerja usljed težnje ka sigurnosti i okrenutosti ljudima, ovozemaljskom položaju i imetku, te negiranju čovjekove iskonske prirode, u svijetu Hafizove poezije nalazi se druga grupa vinopija i onih što su spremni da budu kuđeni, na čijem je čelu *pir magova* (pīre moġān). Budući da ne govore ništa sebi u pohvalu, daleko su od licemjerja, egoizma, karijerizma i traženja mahana kod drugih. Oni se ne plaše za svoj ugled, ne strepe od sramote niti razmišljaju o dobrom glasu među ljudima. Upravo zato njihova srca nije zahvatila hrđa licemjerja i prijetvornosti. Suprotno pripadnicima prve grupe, koji svoje loše strane skrivaju i pokazuju se dobrim, oni svoje negativne osobine razotkrivaju, čime se ponekad isključivo želi slomiti oholost i lakomislenost *duše* (nafs). Ovakva karakteristika u ponašanju dovodi do toga da, izbjegavajući traženje mahana kod drugih, plemenito zaobiđu i težnju za njihovim

otklanjanjem. Hafizovo insistiranje na pijenju vina i udvaranju neka je vrsta traženja pokude, sukoba sa licemjerjem, izlaska iz kruga licemjernosti i zauzimanje mjesta među *boemima* (rendovima).

8. Ukoliko postoji istinska ljubav, kojom se isključivo može misliti o Voljenom i Istini, i osloboditi se svake vrste naklonosti, takva ljubav može se naći kod onih koji su nemarni spram ljudi i ahiretskih blagodati, onih čija su srca čista. Ta ljubav je predodređena im iskonska sreća.

9. Ljubav, kako zemaljska tako i stvarna, zasnovana je na osramoćenosti i zlu glasu među ljudima. Ne može se voljeti a ne osjetiti osramoćenost, loš glas, ne biti izložen pokudama ljudi. Dakle, ako sufija, zahid i ostali sljedbenici Šerijata uživaju poštovanje i ugled među ljudima, to pokazuje da nisu zaljubljeni, premda, naizgled, tvrde da jesu. Kad bi i oni bili obdareni srećom iskonske ljubavi, ne bi mogli ostati na dobru glasu i neporočni i tražiti mahane drugih.

10. Međusobna etička, bihevioristička i psihološka suprotstavljenost – kako individualna, tako i društvena – između dviju grupa: licemjernih pobožnjaka na dobrom glasu i *boema*, zaljubljenih koji pristaju da ih kude, onih što su neopterećeni ugledom i sramotom, praktično se ogleda i u mjestima na kojima se pripadnici tih grupa kreću: mesdžid i hanikah nalaze se nasuprot harabatu i mejhani, a druga grupa pretpostavlja se prvoj.

11. U mnogim Hafizovim gazelima iskazivanje ovakvih pitanja nije očigledno i jasno. Da bi se proniknulo u njih, potrebno je obratiti pažnju na strukturne finese Hafizovog jezika, asocijacije, indirektno izražavanje, utjelovljenje imaginarnog konteksta situacije, i to promišljanjem o jezičkom i imaginativnom naglašavanju, razumijevanjem skrivenih naklonosti i otkrivanjem sklada u tekstu postavljanjem pitanja i pronalaženjem primjerenih odgovora, saglasnih svjetonazoru iskazanom u svijetu Hafizove poezije.

Prilikom čitanja Hafizove poezije potrebno je da naučimo voditi dijalog sa tekstom, da pažljivo slušamo odgovore na pitanja što ih tekst izaziva u našoj svijesti, te da se poniranjem u tekst i svijet Hafizove poezije uvjerimo u ispravnost tih odgovora.

Razumijevanje skrivenih značenja prvog stiha većinom pomaže da lakše proniknemo u skrivena značenja ostalih stihova, nastala na osnovu i u vezi sa prethodnim stihovima, između ostalih i sa prvim. Razumijevanje skrivenog značenja ili smisla prvog stiha posebno je značajno stoga što se ono formira na osnovu emocije i ideje koje predstavljaju pozadinu duhovnih stanja ili iskustva ostvarenog u pjesnikovoj svijesti, kao uvod i podstrek za pjesnikovu mentalnu aktivnost u nastajanju poezije, što je jedan od elemenata koji formiraju kontekst situacije. ♦

S perzijskog preveo:
Namir Karahalilović

Taqi Pournamdaryan

KOMENTAR I TUMAČENJE UNUTARNJEG ZNAČENJA PRVOG GAZELA HAFIZOVOG "DIVANA"*

Prvi Hafizov gazel može se nazvati savršenim primjerom i ogledalom koje u potpunosti odražava formu i sadržaj svih gazela njegovog "Divana". Ovaj gazel sadrži sve ono što smo o Hafizovoj poeziji ranije rekli. Upravo zato, kako bismo dokazali ranije rečeno, ovdje ćemo predočiti komentar i tumačenje unutarnjeg značenja ove pjesme.

الا یا ایها الساقی ادر کأساً و ناولها
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها
ببوی نافه ای کاخر صبا زان طره بگشاید
ز تاب جعد مشکینش چه خون افتاد در دلها
مرا در منزل جانان چه امن عیش چون هردم
جرس فریاد می دارد که بربندید محملها

* Gomshodeye lab-e darya dr. Taqi Pournamdaryan: Tehran, 2003. god.